

POOLSE (IM)POTENTIE

Recente migratieliteratuur uit Polen

door Kris Van Heuckelom

Een van de meest beklagenswaardige personages in het oeuvre van de Poolse regisseur Krzysztof Kieslowski is ongetwijfeld de impotente kapper Karol Karol uit de film *Trois couleurs: Blanc* (1994). In het tweede deel van de bekende 'kleurentrilogie' zien we hoe de onfortuinlijke Pool vanwege zijn belabberde prestaties in bed door zijn Franse echtgenote aan de deur wordt gezet. De man komt van de weeromstuit in de Parijse goot terecht en weet pas na terugkeer naar zijn vaderland zijn mannelijkheid te herwinnen. De acute 'castratie' die de Poolse emigrant in de Franse hoofdstad te beurt valt, is uiteraard meer dan een zuiver 'technisch' probleem en is onlosmakelijk verbonden met de ambivalente manier waarop Polen zich sinds jaar en dag tot West-Europa verhoudt. Enerzijds heeft het land altijd deel willen uitmaken van het geïdealiseerde Westen, anderzijds is het door datzelfde Westen zo vaak afgewezen dat die idee van een onbeantwoorde liefde welhaast mythische proporties heeft aangenomen, met een gigantisch minderwaardigheidscomplex tot gevolg.

Kieslowski's *Blanc* is een van de eerste markante pogingen tot revisie van Polens positie op de mentale kaart van Europa na het einde van de Koude Oorlog. Na de ultieme vernedering in Parijs wacht Karol Karol in Polen een miraculeuze wederopstanding: hij ontpopt zich tot een succesvol zakenman en neemt zoete weerwraak op zijn Franse ex-vrouw (die hij uiteindelijk in een Warschause cel doet belanden). Deze opmerkelijke ommekeer — die Kieslowski niet zonder ironie in beeld brengt — lijkt te suggereren dat het nieuwe, 'geregenereerde' Polen zijn West-Europese partner voortaan op voet van gelijkheid tegemoet zal kunnen treden (het onderliggende thema van *Blanc* is niet toevallig de 'égalité' uit de leuze van de Franse Revolutie). Dat er in de twee decennia na het ontstaan van Kieslowski's trilogie inderdaad veel veranderd is op de Europese oost-westas en dat de relatie tussen Polen en West-Europa een nieuwe dynamiek gekregen

heeft, valt niet te betwijfelen. Dat betekent echter niet dat de fysieke en symbolische 'potentie' van Karol Karol en andere Poolse mannen dezer dagen niet langer onder druk staat. Een goede graadmeter in dat verband is de karrenvracht migratieliteratuur die de laatste jaren op de Poolse boekenmarkt verschenen is.

MIGRATIELITERATUUR

Toen in 1990 de censuur in Polen werd opgeheven, verdween de decennialange opdeling tussen exilliteratuur en officiële literatuur naar de geschiedenisboeken. Het werk van beroemde emigratieschrijvers als Czesław Miłosz en Witold Gombrowicz was uiteraard al eerder in Polen verschenen, maar de vele emigratie-uitgeverijen die deze politiek gevoelige auteurs jarenlang een forum hadden geboden, verloren nu hun bestaansreden. De exilliteratuur van weleer kreeg echter al snel een eigentijdse spin-off in wat doorgaans 'migratieliteratuur' wordt genoemd. Anders dan klassieke exilauteurs als Miłosz en Gombrowicz, die om politieke redenen waren uitgeweken (of weigerden terug te keren), gaat het hier om jonge auteurs die veelal om den brode naar het buitenland trekken en die zich als ware *trans-*

waren. In een soort dagboek (dat nota bene een Russische titel draagt) presteert ze het om met geen woord te reppen over de politieke omwentelingen van 1989 en schetst ze het beeld van een stel jonge migranten in de Franse hoofdstad die zich weinig of niets gelegen laten aan hun nationale identiteit. Ook het feit dat Gretkowska's Parijse bohemien zich op seksueel vlak wel erg ongebonden gedragen, zorgde in Polen voor de nodige deining. Dat dit alles bovendien uit de pen was gevloeid van een vrouwelijke auteur (een marginale categorie in het mannenbastion van de Poolse exilliteratuur), maakte de controverse wellicht nog groter. Schandaalschrijfster Gretkowska groeide al snel uit tot een van de boegbeelden van het Poolse feminisme en zou later aan de basis liggen van de Poolse Vrouwenpartij.

PENELOPE'S OP DE LOOP

Een nieuwe golf migratieliteratuur stak op toen Polen in 2004 toetrad tot de Europese Unie en het 'vrij verkeer' van Poolse arbeidsmigranten gevoelig toenam. De voorbije jaren zijn ettelijke tientallen boeken verschenen waarin jonge Poolse expats een al dan niet fictionele invulling trachten te geven aan hun wedervaren in den vreemde (nota

'Terwijl mannelijke auteurs er veelal voor opteren de degradatie en marginalisering van Poolse migranten op groteske wijze in de verf te zetten, voert in het werk van hun vrouwelijke collega's een soort Assepoesterkijk op migratie de boventoon.'

nationals niet gebonden lijken te voelen door staatkundige en taalkundige grenzen. Een van de voorlopers van dit nieuwe fenomeen was Manuela Gretkowska, die begin jaren negentig debuteerde met de roman *My zdies' emigranty* ('Wij zijn hier emigranten', 1991). Met dit controversiële relaas van haar verblijf in Frankrijk net vóór en na de val van het IJzeren Gordijn permitteerde de jonge schrijfster zich een aantal zaken die destijds not done

bene: geen van de hier besproken auteurs is al in het Nederlands vertaald). Vaak zijn deze ervaringen te boek gesteld in de vorm van een Bildungsroman, waarbij de verhuus naar het buitenland de functie vervult van een rite de passage. Wat in dat omvangrijke corpus meteen opvalt, is de revisie van een aantal ingeburgerde motieven en topoi uit de klassieke reisliteratuur. Zoals bekend gold het verkennen van vreemd territorium eeu-

wenlang als een typisch mannelijke aangelegenheid: terwijl de vrouw de haard bewaakte en de instandhouding van gezin en natie ter harte nam, mocht manlief de wijde wereld intrekken en nieuwe horizonten verkennen. De ongetwijfeld meest prototypische voorstelling van dit genderpatroon vinden we in het klassieke verhaal van de aan de haard gekluisterde Penelope en haar rondlopende echtgenoot Odysseus. De typisch vrouwelijke codering van de geboortegrond staat dan tegenover het — niet van seksuele connotaties gespeende — beeld van de mannelijke jager annex veroveraar. Het hoeft niet te verbazen dat dit traditionele rollenpatroon aan het begin van de eenentwintigste eeuw danig onder druk is komen te staan. In het geval van de recente golf migratieliteratuur uit Polen is dat uiteraard niet anders. De eigentijdse Odysseussen die deze boeken bevolken, moeten niet alleen vaststellen dat hun respectieve Penelope's het voorouderlijke Ithaca massaal de rug hebben toegekeerd, maar ook dat deze zelfbewuste dames, eenmaal in het buitenland aangekomen, niet de minste aandrang voelen om nog met een Poolse partner lief en leed te delen.

Hoe krijgt dit procedé vorm? In de boeken van vooral mannelijke auteurs valt eerst en vooral op dat hun mannelijke hoofdpersonages de exploratie (om niet te zeggen: penetratie) van vreemd grondgebied als een vorm van seksuele initiatie opvatten. Dat is bijvoorbeeld het geval in de novelle *Egri bika-ver* (2009) van Lukasz Suskiewicz. De jonge ik-verteller verwoordt er zijn hooggestemde verwachtingen omtrent zijn trip naar Ierland

als volgt: 'Ik verwachtte dat ons meteen een of ander leuk avontuur te beurt zou vallen. Bij voorkeur van erotische aard. Dat een menigte vrolijke meiden ons mee zou nemen op een pleziertochtje. Dat ze ons met hun rosse vlechten zouden omstuwen.' Ook in andere teksten vinden we allerhande ontboezemingen van mannelijke hoofdpersonages over hoe ze hun fysieke potentie in den vreemde zullen kunnen botvieren. De (literaire) realiteit blijkt echter een pak prozaïscher. Zo loopt het verblijf van Suskiewicz' mannelijke hoofdpersonage in Dublin uit op de ene teleurstelling na de andere en blijkt een terugkeer naar Polen uiteindelijk onvermijdelijk. Ironisch genoeg blijven 's mans erotische avonturen in Ierland beperkt tot het ogenblik waarop hij in de Ierse National Gallery gefascineerd geraakt door de ontblote boezem op een bekend schilderij van Polonia (een vrouwenfiguur die de Poolse natie verbeeldt): 'Het vreemdste van al was dat die boezem me bekend voorkwam, terwijl de borsten op de schilderijen van buitenlanders op abstracte groenten leken. [...] In de folder las ik dat het schilderij deel uitmaakte van een kunstexpositie rond landen die weldra tot de Europese Unie zouden toetreden. Terwijl ik dacht dat het doek mij achterna was gereisd.'

Het onvermogen van Poolse mannen om in het buitenland succes te vergaren vertaalt zich in een schrijnend gebrek aan amoureuze ervaringen met plaatselijke schone, maar betekent meteen ook dat ze al hun hoop stellen op *love interests* van Poolse origine, logischerwijze hun natuurlijke bondgenoten. Ook hier blijkt er echter een kink in de

kabel te zijn. In de roman *Polska szkoła boksu* ('De Poolse boksschool', 2009) van Adam Miklasz worden de mannelijke hoofdpersonages beschreven als 'Poolse mannetjesdieren' die 'in hun stacaravans, barakken en keukentjes wodka drinken en op Weense worstjes knabbelen, vermoeid van de lange werkweek en scrupuleus hun ponden tellend, lichame-lijk en intellectueel weinig attractief, vol complexen en met een reusachtig taalprobleem, volkomen onaangepast en vergeten door de geschiedenis, de media en God, van vrienden gespeend en zelfs door hun eigen landgenotes veracht'. De vijandigheid tussen mannelijke en vrouwelijke migranten uit Polen neemt welhaast groteske proporties aan in de roman *Socjopata w Londynie* ('Sociopaat in Londen', 2007) van Daniel Koziarski. Een ambitieuze Poolse migrante deelt er tegen wil en dank een flat met twee landgenoten, maar laat geen moment onbenut om haar diepgewortelde afkeer tegenover hen te laten blijken. Zo werpt ze hen bijvoorbeeld voor de voeten dat er in plaats van de drie Poolse vrouwen die in de Londense metroaanslagen van juli 2005 het leven lieten, maar beter een paar van die 'lompe Poolse arbeiders' gestorven waren. Hoeft het betoog dat deze ambitieuze en carrièrerichte dames op weinig begrip kunnen rekenen van hun landgenoten en dat hun gebrek aan amoureuze loyaliteit vaak in termen van nationaal verraad en seksuele losbandigheid wordt voorgesteld?

TUSSEN GROTESKE EN CHICKLIT

Terwijl mannelijke auteurs er veelal voor opteren de degradatie en marginalisering van Poolse migranten op groteske wijze in de verf te zetten, voert in het werk van hun vrouwelijke collega's een soort Assepoesterkijk op migratie de boventoon. De wijk nemen naar het buitenland is een vorm van opwaartse sociale mobiliteit die nog het snelst gerealiseerd wordt met de hulp van een of andere lokale *prince charming*. In nogal wat gevallen krijgt deze verhaallijn zijn beslag in een soortement chicklit die jonge Poolse emigrantes op Bridget Jones-achtige wijze laat worstelen met de Grote Liefde in een of andere West-Europese metropool. Terwijl hun mannelijke collega's stevast slecht betaalde jobs uitvoeren en alle moeite van de wereld moeten doen om niet in de marginaliteit terecht te komen, bewegen deze dames zich voort in de betere kringen en werken ze bij voorkeur in hippe sectoren als marketing, reclame en

Uit: *Blanc (Trois couleurs)*, Krzysztof Kieslowski

PR. Een variatie op dat Assepoestermotief biedt ook *Klub matek swatek: operacja Londyn* ('De koppelaarstersclub: operatie Londen', 2011) van Ewa Stec, een detectiveroman die in belangrijke mate draait rond de pogingen van enkele Poolse dames op leeftijd om een jonge landgenote te koppelen aan een voor-aanstaande Britse aristocraat.

Enerzijds lijken deze verhaallijnen in overeenstemming te zijn met de sociale realiteit waarmee deze Poolse migranten geconfronteerd worden. Zo geven statistieken aan dat vrouwelijke migranten uit Polen erg gegeerd zijn op de internationale huwelijksmarkt en tien keer zo vaak in de echt treden met een buitenlandse partner als hun mannelijke collega's. Anderzijds lijken veel van deze boeken te suggereren dat migratie de traditionele genderrelaties binnen de Poolse samenleving grondig door elkaar schudt: vrouwelijke migranten weten zich in de diaspora gemakkelijker te onttrekken aan de tentakels van het Poolse patriarchaat, terwijl de mannen duidelijk in de knoop liggen met de gewijzigde machtsverhoudingen en nostalgisch blijven hunkeren naar de tijd dat moeder de vrouw braafjes aan de haard bleef. De verlatingsangst die hen daarbij om het hart slaat, komt op markante manier tot uiting in een mop die in de roman *Irlandzki koktajl* ('Ierse cocktail', 2010) van Gosia Brzezinska in de mond gelegd wordt van een Dublinse taxichauffeur: 'Komt een Pool bij de politie. "Mijn verloofde wil me vermoorden", zegt hij. "Hoezo?", vraagt de agent, "heeft ze je bedreigd dan?" "Nee", antwoordt de Pool, "maar ik heb dit in haar badkamer gevonden." Hij geeft hem een flesje met het opschrift *Polish Remover*. De 'Poolse' lak waarvan het voortbestaan hier op het spel staat, verzinebeeldt de door mannen gedomineerde publieke ruimte die de geografische en maatschappelijke mobiliteit van vrouwen angstvallig binnen de perken houdt.

Is er dan geen hoop meer voor deze 'Poolse mannetjesdieren' die zich langs alle kanten belaagd en bedreigd voelen? Een film als *Blanc* suggereert alvast van wel: Karol Karols terugkeer naar de veilige haven van het vaderland blijkt een uiterst heilzaam effect te hebben op zijn potentie en levensdrift. Eenzelfde suggestie valt ook in het zonet aangehaalde 'Ierse cocktail', waar een van de vrouwelijke personages zich terloops laat ontvallen: 'Polen zijn goed in Polen' (maar

Uit: *Blanc (Trois couleurs)*, Krzysztof Kieslowski

dus niet in het buitenland). Andere boeken bieden dan weer een minder hoopgevend perspectief. In 'De Poolse boksschool' van Miklasz lezen we dat verschillende Poolse migranten aan het lijntje gehouden en kaalgeplukt worden door eenzelfde Poolse dame die op het thuisfront hun zuur verdiende centen incasseert. Een ander markant voorbeeld is Piotr Czerwinski's roman *Przebiegum zycia* (een Latijnse verbastering van het Poolse woord voor 'curriculum vitae') uit 2009, waarin een aan lager wal geraakte Poolse veertiger in Dublin terechtkomt en er zich uiteindelijk van het leven beneemt. Het boek laat zien dat de degradatie van het hoofdpersonage al een feit was vóór de eigenlijke migratie: op het ogenblik dat de man zijn goed betaalde job in het Warschause financiewezen verliest, wordt hij door zijn vrouw onverbiddelijk aan de deur gezet en gedegradeerd tot een *has-been*. Al moet hier opgemerkt worden dat Czerwinski zijn onderwerp met de nodige distantie benadert en de *vraisemblance* van zijn groteske vertelling op allerhande manieren onderuithaalt.

BRUSSELSE BASTAARDEN

En toch hoeft niet alles kommer en kwel te zijn, zo blijkt uit de recente roman *Nielegalne zwiazki* ('Illegale liaisons', 2010) van de in Brussel woonachtige Poolse schrijfster Grazyna Plebanek. Voor de verandering is het hoofdpersonage hier geen aan lager wal geraakte en seksueel gefrustreerde migrant, maar een uiterst viriele dertiger die vlot zijn talen spreekt en zich met Poolse vrouw en

kinderen ophoudt in het mondaine wereldje van Brusselse eurocraten. Vooral de seksuele potentie van deze Jonathan (zoals zijn verengelse voornaam luidt) steekt schril af tegen het erbarmelijke lot dat zijn landgenoten elders in Europa te beurt valt. De handeling van de roman draait in belangrijke mate rond een passionele romance die het mannelijke hoofdpersonage beleeft met de Tsjechisch-Zweedse echtgenote van een hooggeplaatste EU-ambtenaar. Hoewel het hoofdpersonage zijn geboorteland een warm hart toedraagt, laat hij zich weinig gelegen aan het patriottische en patriarchale discours dat vele van zijn Poolse familieleden en vrienden nog bezigen. Meer nog, Jonathan bestempelt zichzelf nadrukkelijk als een 'bastaardhond', gezegend met een softe identiteit die zowel op het vlak van nationaliteit als op het vlak van gender uitermate vloeibaar is. Opmerkelijk is niet alleen dat 's mans hybride identiteit recht evenredig lijkt te zijn met zijn amoureuze daadkracht, veelzeggend is ook dat een dergelijk onnipotent migrantenpersonage ontsproten is aan het brein van een vrouwelijke auteur. Tot nader order blijft het dus wachten op de eerste mannelijke auteur die de handschoen opneemt en de 'nieuwe Pool', daadkrachtig en potent in de amoureuze én de professionele sfeer, een plaats geeft op de literaire landkaart van de Poolse diaspora. Misschien moet de *primus inter pares* onder de Poolse arbeidsmigranten Jerzy Buzek, sinds kort voorzitter af in het Europees Parlement, maar eens aan het Brussels luik van zijn memoires beginnen.